

СПОГАДИ

DOI: 10.31651/2076-5908-2023-1-153-157

Ruslan Pyrih

Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher, Institute of History of Ukraine, head of the Chief Archive, Head of the State Archives of Ukraine 1998-2002, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5680-3871>
e-mail: ruslan_pyrih@ukr.net

PROMINENT LEADER OF THE ARCHIVE INDUSTRY OF THE UKRAINIAN SSR (TO THE 100th ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY OF O. H. MITIUKOV)

Руслан Пиріг

*доктор історичних наук, професор, науковий співробітник,
Інститут історії України НАНУ, начальник Головархіву,
голова Держкомархіву України 1998-2002 рр., м. Київ, Україна*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5680-3871>
e-mail: ruslan_pyrih@ukr.net

ВИЗНАЧНИЙ ОЧІЛЬНИК АРХІВНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ О. Г. МІТЮКОВА)

У кожній сфері людської життєдіяльності височіють постаті, значущість яких в історичній ретроспективі виявляється все рельєфніше. До їх кола належить й Олександр Георгійович Мітюков – керівник державної архівної галузі УРСР у 1969–1988 рр. Це двадцятиріччя в історії вітчизняного архівного будівництва з повним правом можна назвати добою Мітюкова. По-перше, з огляду на істотні здобутки у зміцненні матеріально-технічної бази архівних установ республіки, вдосконаленні архівних технологій, якісні зміни у кадровому складі фахівців, справжній прорив українських архівістів до міжнародної професійної спільноти. Загалом на початку 1990-х рр. незалежна Україна отримала у спадок від радянського часу архівне господарство, в розвиток якого вклали свої знання і досвід попередні покоління архівних працівників. Їхня праця заслуговує на пам'ять і шану.

Подаючи цей нарис про життя і діяльність О. Г. Мітюкова, автор не ставить за мету створити формальний життєпис одного з вищих державних урядовців УРСР. Адже для мене Олександр Георгійович не персонаж минулої історичної доби, а цілком реальна людина, з якою мене пов'язують кілька десятиліть службових і товариських стосунків. Саме ця обставина спонукає у біографічну канву вплітати власні рефлексії та спогади про цю неординарну постать.

О. Г. Мітюков народився 20 квітня 1923 р. у с. Підболоття, нині Бабушкінського району Вологодської області. Закінчив Архангельське педагогічне училище. У червні 1941 р. Олександр став курсантом Ленінградського артилерійського училища. Воєнні дороги О. Г. Мітюкова пролягли через Карельський, Західний, Південно-Західний, Сталінградський, 2-й, 3-й, 4-й Українські фронти. Тричі був поранений – під Можайськом, Сталінградом і Будапештом. Демобілізувався у липні 1945 р.

Після приїзду до Києва О. Г. Мітюков навчався у педагогічному інституті, працював викладачем індустріального технікуму. Молодий, енергійний спеціаліст був рекомендований на партійну роботу. Від початку 1955 р. – інструктор, консультант відділу

науки і культури ЦК Компартії України. У 1961–1964 рр. навчався в аспірантурі Академії суспільних наук при ЦК КПРС. Успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Зростання творчої активності робітничого класу в промисловості України (1956–1961)», яка наступного року вийшла у монографічному форматі.

Після навчання О. Г. Мітюков повернувся в апарат ЦК на посаду завідувача сектору суспільних наук. До сфери його функціональних обов'язків належала робота з колективами та партійними організаціями академічних установ, вузівських кафедр суспільствознавчого профілю, а також архівна справа. Загалом п'ять років партійного «кураторства» дали О. Г. Мітюкову чітке уявлення про стан та проблеми архівного будівництва в республіці, підготували до зайняття посади керівника галузі.

У жовтні 1969 р. О. Г. Мітюков був призначений начальником Архівного управління при Раді Міністрів УРСР. За його ініціативи у червні 1970 р. уряд ухвалив постанову «Про заходи по поліпшенню архівної справи у міністерствах, відомствах і державних архівах республіки». На її виконання було складено комплексний п'ятирічний план роботи галузі. Взагалі з приходом нового керівника, як відзначають колеги, посилювався контроль за виконанням рішень директивних органів, ухвал колегії та відомчих наказів. Стиль його роботи як адміністратора відзначався діловитістю і вимогливістю. Новий керівник галузі енергійно взявся за вирішення нагальних питань, насамперед подальшого зміцнення матеріально-технічної бази архівних установ. У 1972–1975 рр. за індивідуальним проєктом було зведено триповерхову будівлю Центрального державного архіву кінофотофонодокументів загальною площею понад 3 тис. кв. м. У наступні роки були введені у дію нові споруди Волинського, Дніпропетровського, Запорізького, Кримського, Кіровоградського обласних державних архівів місткістю сховищ понад 11 мільйонів справ. Станом на 1974 р. держархіви мали 10 спеціалізованих архівосховищ, решта розміщувалася у пристосованих приміщеннях, зокрема й культового призначення. Велася активна робота щодо заміни дерев'яних стелажів на металеві, встановлення пожежно-охоронної сигналізації, виготовлення картонажів.

Однак, незважаючи на постійне зростання асигнувань на розвиток матеріально-технічної бази, зокрема у 1987 р. вони становили 1 млн 738 тис. крб., розпочате будівництво архівних споруд Київського, Тернопільського обласних та Севастопольського міського архівів до кінця 1980-х рр. завершити не вдалося. Чимало зусиль докладав О. Г. Мітюков до налагодження роботи новостворених Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва (1967), Центрального державного архіву науково-технічної документації (1969) – унікальних за складом документів архівосховищ. Надзвичайно копійкою справою було й переміщення документів Центрального державного архіву Жовтневої революції з Харкова до Києва (нині Центральний державний архів вищих органів влади і управління).

У центрі уваги апарату Головархіву перебували питання комплектування та забезпечення збереженості документального складу архівів. Постійно зростали обсяги прийнятих на постійне зберігання документів. Так, у 1980 р. надійшло 707 тис. справ на паперовій основі, 31,6 тис. фотодокументів і 4,4 тис. кінодокументів. Поповнення технічного обладнання зональних лабораторій з мікрофільмування, реставрації та ремонту документів дозволило значно інтенсифікувати створення страхового фонду. На середину 1980-х рр. такі підрозділи вже діяли у всіх обласних держархівах, а страховий фонд становив понад 90 млн кадрів. Впорядкуванню документів сприяла й діяльність госпрозрахункових груп при архівах. У 1973 р. у їхньому складі працювало близько 500, а в 1980 р. – понад 800 осіб.

Державні архіви республіки продовжували роботу з вдосконалення науково-довідкового апарату. Насамперед це стосувалося його традиційних елементів – описів, картотек, оглядів. У 1980-х рр. були видані та перевидані путівники по фондах державних архівів Харківської, Полтавської, Івано-Франківської, Донецької, Миколаївської областей. За редакцією О. Г. Мітюкова вийшов довідник «Государственные архивы Украинской ССР». Керівник Головархіву активно сприяв впровадженню технічних новацій у галузі. Підтримав винахідницьку працю директора ЦДАКФФД УРСР Г. Пшеничного (створення спеціального стелажа для зберігання кінодокументів), який у 1984 р. був відзначений Золотою медаллю

ВДНГ СРСР. Питанням нових технологій в архівній справі присвячені доповіді О. Г. Мітюкова на XIII міжнародній конференції Круглого столу архівів (Бонн, 1971) та VII міжнародному конгресі архівів (Москва, 1972).

У 1970-ті рр. істотно посилилася роль Головархіву у вдосконаленні діловодства, яке поряд із архівною справою стало одним із функціональних напрямів його діяльності. У рамках загальносоюзних стандартів у республіці розроблялася власна науково-методична та нормативна база, яка сприяла уніфікації діловодних технологій, а в остаточному підсумку позитивно позначалася на поліпшенні архівної справи. Питання розвитку діловодства як важливого чинника управлінських процесів висвітлювалися на сторінках журналу «Архіви України», у доповідях на наукових конференціях, методичних семінарах тощо.

О. Г. Мітюков постійно дбав про поліпшення кадрового складу фахівців галузі, насамперед її керівних ланок. На роботу в апараті Головархіву були запрошені фахові архівісти К. Новохатський, Г. Портнов, Л. Лозенко, які згодом очолили його провідні підрозділи. Багато директорів архівів також мали вищу архівну освіту: Л. Гісцова (ЦДІАК), О. Мацюк (ЦДІАЛ), І. Субботіна, Л. Гурбова (Крим), Л. Виноградова (Херсон), Г. Казанцева (Суми), Ю. Ляпунов (Чернівці) та інші. Основним джерелом поповнення архівних установ фахівцями з вищою освітою був історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Головархів забезпечував студентів базами практики, а керівники держархівів мали можливість відбирати здібних майбутніх колег. І все ж питома вага фахівців із спеціальною вищою освітою залишалася недостатньою. Станом на початок 1985 р. з 3,3 тис. працівників архівних установ вищу (історичну та історико-архівну) освіту мали 973 особи.

Ще одна сторінка біографії О. Г. Мітюкова – організатора архівної справи і науковця-історика – тісно пов'язана з підготовкою фундаментальної багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР». Він був членом Головної редакційної колегії видання, спрямовував колективи архівістів на виявлення історичних джерел та брав особисту участь у підготовці окремих нарисів. Питанням розширення джерельної бази видання він присвятив спеціальну статтю у журналі «Архіви України», у якій відзначав, що в 1341 нарисі та 8319 історичних довідках про міста і села України були використані документи понад 9 тис. фондів та 10 тис. фотодокументів. Про участь архівістів України у цьому масштабному видавничому проєкті О. Г. Мітюков доповідав на XIV міжнародній конференції Круглого столу архівів (Оттава, 1974).

Загалом у 1970–1980-ті рр. публікація документів і матеріалів була одним із головних напрямів діяльності архівних установ республіки. Вона здійснювалася спільно з науковцями Інституту історії та іншими академічними установами, Інститутом історії партії при ЦК Компартії України, вищими навчальними закладами. У 1976–1988 рр. колективи держархівів взяли участь у підготовці 98 збірників документів. Серед них багатотомні видання: «Промисловість і робітничий клас УРСР», «Історія колективізації сільського господарства», «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні», «Культурне будівництво в УРСР» та інші.

Як головний редактор науково-практичного журналу «Архіви України» О. Г. Мітюков приділяв значну увагу висвітленню питань теорії і практики архівної справи, публікації архівних, зокрема й кінофотодокументів, матеріалів засідань колегії, підсумків соціалістичного змагання тощо. Систематично публікувалися матеріали про передовий досвід роботи архівних установ. У 1971–1985 рр. журнал подав близько 600 таких матеріалів. На сторінках видання з'явилися нові рубрики, присвячені архівній справі в інших країнах, огляду зарубіжних архівознавчих видань. Начальник і провідні фахівці Головархіву були постійними авторами журналу. Про його популярність свідчили й досить великі накладу – 15–17 тис.

Незважаючи на завантаженість адміністративною роботою, О. Г. Мітюков активно займався науковими дослідженнями з історії архівної справи, теорії і практики архівного будівництва, історичного джерелознавства. Він виступав із доповідями на багатьох республіканських, всесоюзних і міжнародних конференціях. Його творчий доробок як науковця налічує понад 200 праць. Серед них особливо слід відзначити ґрунтовну монографію «Радянське архівне будівництво на Україні. 1917–1973 роки», яка й досі не втратила своєї історіографічної та джерелознавчої значущості. Керівник республіканського

архівного відомства виношував ідею створення галузевого науково-дослідного інституту. Проте не дістав підтримки в Головархіві СРСР.

Роки перебування О. Г. Мітюкова на чолі Головархіву УРСР позначені активною інтеграцією до зарубіжної архівної спільноти. Він гідно представляв Україну на міжнародних конгресах архівів у Москві (1972), Вашингтоні (1976), Лондоні (1980), Бонні (1984), Парижі (1988), на багатьох міжнародних конференціях Круглого столу архівів. Його доповіді викликали зацікавленість не тільки колег, але й керівництва Міжнародної ради архівів. У вересні 1975 р. у Києві відбулася XVI Міжнародна конференція Круглого столу архівів, на якій були представлені архівні служби 35 держав та 7 міжнародних організацій – всього 120 учасників і гостей. Основними темами обговорення стали «Підготовка, перепідготовка і просування по службі в архівах» та «Архіви літератури і мистецтва». Конференція відбулася на високому рівні та дістала схвальну оцінку зарубіжних колег-архівістів.

Моє особисте знайомство з О. Г. Мітюковим відбулося на початку 1977 р. під час однієї з нарад у відділі науки і навчальних закладів ЦК Компартії України, у якому я щойно почав працювати інструктором. Потім ще були епізодичні зустрічі, однак безпосередньо тісні контакти розпочалися лише у 1983 р., коли праця з Головархівом увійшла до кола моїх службових обов'язків консультанта сектору суспільних наук ЦК. Спілкування з Олександром Георгійовичем, його заступниками В. Кузьменком і О. Коваленком, членами колегії, членами редколегії журналу «Архіви України» було постійним. П'ять років цієї співпраці дозволили вивчити загальний стан архівної справи, зрозуміти її основні «больові» проблеми, порівняти стан документів державного і компартійного фондів, познайомитися з директорським корпусом держархівів. Тому з повним правом зараховую О. Г. Мітюкова до своїх учителів на архівній ниві. Отримані знання стали у пригоді під час моєї праці на чолі Центрального державного архіву громадських об'єднань та Головархіву – Держкомархіву України (1991–2002 рр.).

Безперечно, О. Г. Мітюков був людиною свого часу, керівником з певним адміністративним і політичним досвідом. Його прихід на посаду глави архівного відомства припав на період згортання шелестівської подвійної лояльності, маневрування між союзними і місцевими інтересами, посилення ідеологічного диктату правлячої партії, неухильного дотримання республіканським керівництвом директив союзного центру. Архівні установи у своїй діяльності мали керуватися методологічними принципами партійності та класовості. Особливо зримо це виявлялося у публікаторській, виставковій, просвітницькій діяльності. Домінувала революційна, більшовицька, радянська проблематика, першочергова увага приділялася ювілейним темам – ленінській, революційній, утворення СРСР тощо. З видавничих планів були вилучені вже підготовлені до друку «Щоденник Олександра Кістяковського», збірник «Кирило-Мефодіївське товариство», недоцільним визнано й публікацію документів Архіву Коша Запорозької Січі. На таємному зберіганні знаходилися великі комплекси архівних документів з історії національно-визвольного руху, Української революції, діяльності «контрреволюційних», «буржуазно-націоналістичних» урядів, партій та організацій, дисидентського руху тощо.

Було б перебільшенням зображувати О. Г. Мітюкова як адепта демократизації архівної справи в республіці. І все ж слід визнати, що в другій половині 1980-х рр., у зв'язку з загостренням політичної кризи в країні, посиленням суспільної уваги до історичної інформації, він усвідомлював необхідність розширення доступу до архівних документів. У 1987 р. архіви розпочали часткове зняття обмежень доступу до фондів місцевих установ державних утворень революційної доби 1917–1920 рр., документів про голод початку 1930-х рр. та інші. На середину 1988 р. такі обмеження було знято з 16 тис. справ. Саме цим було започатковано подальше масштабне розсекречення документів Національного архівного фонду України.

В умовах проголошеного союзним керівництвом у середині 1980-х рр. курсу на «перебудову» О. Г. Мітюков подав до Ради Міністрів УРСР пропозиції щодо вдосконалення управління архівними установами. Йшлося про ліквідацію архівних відділів облвиконкомів і передачу їх функцій обласним державним архівам. Слід відзначити, що Головархів СРСР не підтримав цю ідею, а стаття на дану тему начальника організаційного відділу Головархіву УРСР К. Новохатського не була рекомендована до публікації в журналі «Советские архивы».

Проте уряд у липні 1988 р. ухвалив постанову «Про вдосконалення управління архівною справою в республіці», відповідно до якої архівні відділи були ліквідовані. Ця новація викликала тоді неоднозначне сприйняття, однак тільки в умовах незалежної України стала очевидною її доцільність. Це дозволило сконцентрувати в облархівах не лише документи державних установ, але й матеріали компартії та КДБ, передані на державне зберігання. Управлінські функції архівів згодом стали вагомими підставами для отримання їх фахівцями статусу державних службовців. У квітні 1988 р. О. Г. Мітюкову виповнилося 65 років. У той час мені доводилося з ним багато спілкуватися як з питань архівної справи, зокрема щодо бюджетного запиту Головархіву на наступний рік, змін у директорському корпусі, порядку денного засідань колегії, так і щодо розвитку суспільно-політичної ситуації в республіці. Певні ідеологічні дії керівництва КПРС він не сприймав, проте залишався таким же енергійним і цілеспрямованим. Працівники апарату Головархіву готували матеріали до річного звіту та майбутніх планів роботи, була визначена дата підсумкового засідання колегії. І все ж «перебудовна» хвиля його не оминула. Восени 1988 р. у вищих партійних і радянських органах відбувалася структурна реорганізація, ротація керівних кадрів. Новим начальником Головархіву УРСР був призначений колишній завідувач відділу культури ЦК Б. В. Іваненко.

Мені дісталася важка і малоприємна місія запросити Олександра Георгійовича до ЦК і повідомити йому про це рішення. Очевидно, він не був готовий до такого повороту подій, однак звістку сприйняв спокійно і з гідністю. Звільнення О. Г. Мітюкова з посади датоване 30 листопада 1988 р. Невдовзі постало питання про його працевлаштування. Йшлося про відділ архівних фондів ЦНБ АН УРСР. З цього приводу я потелефонував Б. Є. Патону, який дуже тепло відгукнувся про Олександра Георгійовича, пригадав їхню спільну поїздку до Угорщини і його розповіді про важкі бої за її визволення. Президент Академії наук без вагань підтримав наше прохання.

З березня 1989 по липень 2008 рр. О. Г. Мітюков працював старшим, провідним науковим співробітником, завідувачем відділу Інституту архівознавства НБУВ. За час роботи в інституті займався розробкою нормативно-методичних документів, які регламентують роботу ділових і архівних підрозділів організацій, що входять до складу НАН України, зокрема положення про Архівний фонд НАН України, положення про Інститут архівознавства НБУВ, методичні рекомендації зі складання науково-довідкового апарату до документів наукових та науково-технічних архівів академічних установ і організацій, примірну номенклатуру установ НАН України та інші.

О. Г. Мітюков був одним із укладачів збірника законодавчих актів, нормативних і методичних документів «Архівна справа і діловодство в Національній академії наук України» (2002). Як голова експертно-перевірної комісії НАН України вирішував питання, пов'язані з проведенням експертизи цінності документів та формуванням архівних фондів видатних науковців і академічних установ, брав участь у розробці переліку документів зі строками зберігання, що утворюються в діяльності НАН України та її установ (2005). Був одним із організаторів та активним учасником роботи, спрямованої на розширення доступу до архівних фондів, що зберігаються в системі НАН України, членом редакційних колегій збірників документів і матеріалів «Історія НАН України» та першого путівника по архівних фондах установ НАН України (2008). О. Г. Мітюков не припиняв зв'язків із колегами по апарату Головархіву, відвідував заходи щодо вшанування архівістів-ветеранів Великої Вітчизняної війни, відзначення Дня працівників архівних установ. Мені особисто як голові Державного комітету архівів доводилося звертатися до нього за порадами і підтримкою.

Заслуги О. Г. Мітюкова у захисті Вітчизни, розвитку науки і освіти, архівної справи гідно оцінені державою. Він нагороджений двома орденами Трудового Червоного Прапора, Вітчизняної війни I і II ступеня, Червоної Зірки, «Знак Пошани», Богдана Хмельницького, багатьма медалями. Йому присвоєно почесне звання Заслужений працівник культури УРСР. Він також удостоєний низки галузевих відзнак, зокрема й «Почесний архівіст України». Пішов із життя О. Г. Мітюков 22 липня 2011 р. Його вагомий внесок у розвиток вітчизняної архівної справи заслуговує на визнання, пошанування і вдячну пам'ять.